

Opilionieuws

Nieuwsbrief van de werkgroep hooiwagens

EIS-Nederland nummer 8, december 2013

Voorwoord

Alweer is er een succesvol jaar voorbij. We zijn honderden records, een hooiwagensoort en een werkgroep lid rijker! Alle ontwikkelingen maken ons telkens weer benieuwd wat de toekomst ons zal brengen – wij kijken uit naar het nieuwe seizoen en wensen iedereen mooie natuurervaringen toe! *Jinze Noordijk en Hay Wijnhoven, 8 december 2013*

Het seizoen 2013

DB=Dick Belgers, JB=Johan Bink, MC=Matthijs Courbois, JD=Jan van Duinen, TH=Theodoor Heijerman, MK=Marije Kuiper, AK=Arp Kruithof, JN=Jinze Noordijk, RW=Ruud van der Weele, HW=Hay Wijnhoven

Nemastoma bimaculatum Er zijn dit jaar opvallend veel nieuwe vindplaatsen van toch als “vrij zeldzaam” bekend staande *Nemastoma bimaculatum* bijgekomen. TH verzamelde een individu in Taarlo (Dr), HW in Maasbree (L), Schaijk en Grave (NB) en tijdens een werkgroepsexkursie werden vondsten gedaan in Wijboschbroek en De Scheeken (beide NB). JN vond de soort in Zeeland bij de Kreekraksluizen en in Noord-Brabant in Boswachterij De Pan, De Scheeken, Ooiendonk, Kraaijenberg, Markiezaat, Refelingse Heide (2 uurhokken), Vrachelse Heide (2 uurhokken) en de Sleeuwijkerwaard. Ook in Zuid-Limburg werd de soort natuurlijk veelvuldig gevonden. De zeer brede ecologische amplitude van *N. bimaculatum* werd met de vondsten onderstreept. Allerlei bodemsoorten (zand, leem, klei) worden bewoond en ook het vegetatietype speelt geen rol, want de vindplaatsen varieerden van donker naaldbos tot frequent overstromend rivierbegeleidend grasland. Het is nu duidelijk dat *N. bimaculatum* niet alleen in Zuid- en Midden-Limburg algemeen is, maar ook overal ten zuiden van de grote rivieren.

1000-soortendag 2013 Dit jaar vond dit prachtige evenement van EIS-Nederland (in samenwerking met Staatsbosbeheer, Waarneming.nl en het Natuurhistorisch Genootschap) plaats op 8 juni in het Roerdal. JN verzamelde van 5 tot 8 juni in verschillende gebieden en HW bezocht het gebied nog twee keer in de herfst. De resultaten zijn in dit nummer (33) van Nieuwsbrief Spined te vinden.

Werkgroepsexkursie Wijboschbroek en De Scheeken De eerste werkgroepsexkursie van dit jaar bracht ons naar twee bossen in de buurt van Schijndel en Best (fig. 1). In tegenstelling tot vele bossen in deze provincie, gaat het hierbij niet om droge bossen op zure zandgrond, maar om juist om vochtige bossen op leemhoudende bodem. De hoge dichtheden aan *N. bimaculatum* waren dan ook te verwachten. Ronduit spectaculair was een door DB gevonden exemplaar van *Trogulus tricarinatus* (fig. 2), waardoor ons beeld van de verspreiding van deze hooiwagen flink gewijzigd is. In totaal werden twaalf soort genoteerd. We bedanken hierbij slakkenspecialist Kees Margry die ons wegwijs maakte in het gebied. [JB, HW, DB, JN, AK, RW, MK, JD]

Fig. 1. De hooiwagenwerkgroep in De Scheeken (foto: Kees Margry).

Fig. 2. *Trogulus tricarinatus* uit Wijboschbroek (foto: Jinze Noordijk).

Noardlike Fryske Wâlden In samenwerking met Landschapsbeheer Friesland (Foppe van der Meer en Gerrit Tuinstra) en de Loopkeverstichting (Hans Turin) zijn twee elzensingels in nationaal landschap Noardlike Fryske Wâlden bemonsterd met bodemvallen. Deze inventarisatie is een mooie aanvulling op de inventarisatie van vorig jaar waarbij tien houtwallen zijn bemonsterd. Op 6 juli en 5 december zijn er ook nog excursies naar enkele locaties in dit Nationale Landschap geweest waarbij hooiwagens zijn verzameld. [JN]

Inventarisaties omgeving Eys-Wijlre Evenals vorig jaar inventariseerde Berend Aukema het talud van de Zuid-Limburgse Stoomtrein Maatschappij bij Wijlre en Eys met acht bodemvalseries, waarbij hij alle hooiwagens uit de monsters sorteert om op naam te brengen. Anne Krediet groef elf bodemvalseries in op het ongeveer 20 jaar oude hooiland Roodborn bij De Piepert en de hooiwagens werden op naam gebracht. TH bemonsterde wederom twee boscomplexen waar een experiment wordt uitgevoerd naar dunningen met twaalf bodemvalseries en hooiwagens komen hier in grote getalen in de vallen. [TH, JN]

Bemonstering Landgoed Meerdink JN, TH en Roy Morssinkhof inventariseerden tijdens het hele seizoen twee bossen in het Woold (Winterswijk), waar in de jaren 1960 *Ischyropsalis hellwigi* is gevangen. Met 20 bodemvallen werd deze spectaculaire soort helaas niet teruggevonden, maar wel veel *Paranemastoma quadripunctatum* en *Trogulus closanicus*. Tijdens deze inventarisatie werd in de herfst ook een serie bodemvallen ingegraven in het Storteldersbos om *T. closanicus* voor een nieuwe uurhok te kunnen noteren, hetgeen gelukt is.

Engbertsdijkvenen Gert-Jan van Duinen (St. Bargerveen) bemonsterde de Engbertsdijkvenen met bodemvallen. Hoogvenen zijn niet de soortenrijkste biotopen, en er werden dit jaar maar drie soorten verzameld. [JN]

Brabantse Wal en omstreken Van 19 tot en met 23 augustus werden vele locaties in het uiterste westen van Noord-Brabant en het oosten van Zeeland bezocht: Hoogerheide, Kortenhoeff, Bath, de Kreekraksluizen, Kraaijenberg, Markiezaat, Halsteren, Nieuw-Vossenmeer en Dinteloord. [JN]

Zeeland Een week in Zeeland leverde vele nieuwe stippen op, zoals de eerste bevestigde vondsten van *Oligolophus hanseni* voor deze provincie en de eerste vondst van *Leiobunum* sp. A voor Zuid-Beveland. [JN]

Nelima sempronii Op de terugweg uit Zeeland werd nog een locatie in Zuid-Holland aangedaan. Het ging om een bermталud van knooppunt Hellegatsplein, vlak langs het indrukwekkende natuurgebied de Hellegatsplaten. Hier werden zeven individuen van *Nelima sempronii* gevonden (fig. 3). Deze soort was tot nu toe alleen bekend ten oosten van Nijmegen langs de Waal, tevens de meest westelijke vindplaats in het totale areaal van de soort. Op de nieuwe vindplaats was het gehele talud gemaaid. Rondom twee grote wilgen stonden nog veel dode stengels en er lag wat maaisel (fig. 4). Door hier tussen de vegetatie en op de boomstammen te zoeken kwam deze zeer zeldzame soort tevoorschijn. Aan de voet van de twee bomen werden nog negen andere soorten gevonden: *Dicranopalpus ramosus*, *Leiobunum blackwalli*, *Leiobunum rotundum*, *Oligolophus tridens*, *Opilio canestrinii*, *Opilio saxatilis*, *Paroligolophus agrestis*, *Phalangium opilio* (iets verderop in het gemaaide grasland) en *Rilaena triangularis*. [JN]

Fig. 3. Vrouwtje *Nelima sempronii* (foto: Jinze Noordijk).

Fig. 4. Vindplaats op een talud bij de Hellegatsplaten (Oostflakkee) (foto: Jinze Noordijk).

Werkgroepexcursie IJssel op 22 september vond de tweede werkgroepexcursie plaats, ditmaal naar enkele locaties langs de IJssel. We bezochten de Duursche Waarden (Olst), Keizers- en Stobbenwaarden (Deventer) en Epse (Deventer). Het leverde 41 records op van 13 soorten, helaas zonder de gehoopte *Astrobunus laevipes* of *Trogulus tricarinatus*. [MK, DB, JB, MC, JD, JN, HW]

Bemonstering NIOO-terrein Wageningen Dit jaar hebben vier bodemvalseries ingestaan op het terrein van Nederlands Instituut voor Ecologie (NIOO) in Wageningen. Roy Morssinkhof van de Insectenwerkgroep KNNV Wageningen e.o. leegde de vallen en alle hooiwagens zijn op naam gebracht. [JN]

Westerwolde Deze regio ligt in het zuidelijke puntje van de provincie Groningen. Tijdens drie dagen in november konden hier van dertien soorten records genoteerd worden, onder meer van *Mitostoma chrysomelas* (fig. 5) en *Nemastoma dentigerum*. [JN]

Bemonstering schooltuin Bilthoven Roy Morssinkhof plaatste drie bodemvallen in de natuurtuin van de school waar hij werkt in Bilthoven. De resultaten waren bijzonder goed te noemen, gezien de relatief lage vangstintensiteit. Hij ving 253 hooiwagens van elf soorten, waaronder *Lacinius ephippiatus*, *Mitopus morio*, *Oligolophus hanseni* en *Mitostoma chrysomelas*. [JN]

Te veel om te noemen Naast bovenstaande langdurige of intensieve inventarisaties, werden door afzonderlijke werkgroepleden hooiwagens verzameld op allerlei te plekken. Het is bijna teveel om op te noemen, maar we doen hier toch een poging. TH verzamelde o.a. op Vlieland, in de omgeving Groningen (Onnen, Glimmen, Beijnum), Norg, Spier, Apeldoorn en de Amsterdamse Waterleidingduinen. JN en TH verzamelden o.a. in Ooiendonk (Liempde), De Geelders (Boxtel), Dottinkrade en Willinks Wuest (Winterswijk met MC), Vlasakkers (Amersfoort), Kroondomein het Loo, Vrachelse Heide (Oosterhout), Refelingse Heide (Nuenen), Zwart Water (Venlo), Schadijkse Bossen (Horst), Zandbos (Deurne), Molenheide (Geldrop), Hank, Rotterdam, Polder Dordtsche Avelingen (Gorinchem), Lunnenburgerwaard (Wijk bij Duurstede), Amerongen, Elst (Ut) en Sleeuwijk (samen met JB). JN inventariseerde in het Onderste bos en Schweibergerbos (met MK), Hoorn, Enkhuizen, Westervoort, Kale en Lochemse Berg, Miste (Winterswijk), Eerder Achterbroek (Ommen), Pannenhoef (Etten-Leur), Rucphense Heide, Dolsberg (Gulpen) en het Bargerveen. HW inventariseerde bij Maasbree, Bommel, Gendt, Keent, Grave, Schaijk en Doornenburg.

Overige waarnemingen Niet alleen leden van de hooiwagenwerkgroep verzamelen records. Ook dit jaar werden weer veel waarnemingen ingevoerd op Waarneming.nl. In de toekomst zullen alle gevalideerde records worden toegevoegd aan het bestand. Daarnaast werden dit jaar 'losse' hooiwagen(foto)'s aangeleverd voor opname in het landelijke bestand door Kees Margry, Berend Aukema, Wim Arp, Sandra Lamberts, Roel van Bezouw, Ping-ping Chen, Anne Krediet, Douwe Schut, Hans Jonkman, Oscar Vorst, Matty Berg, Jap Smits, Henk Mienis en Sander Pruiksma.

Fig. 5. *Mitostoma chrysomelas* (foto: Jan van Duinen).

Hooiwagens op veldleeuwerikenmenu

Marije Kuiper, Wageningen Universiteit

Hooiwagens staan op het menu van akkervogels, zo bleek uit mijn onderzoek waarbij de uitwerpselen van akkervogels werden onderzocht op resten van evertrebraten. Doel van het onderzoek was om inzicht te krijgen in het dieet van de veldleeuwerik *Alauda arvensis*, een soort die al jaren in aantal achteruit gaat. In 2011 en 2012 werden in het agrarisch gebied van Groningen uitwerpselen verzameld van een groot aantal nestjongen en enkele adulte veldleeuweriken. Deze uitwerpselen werden uitgeplozen door Heiner Flinks, een expert in het herkennen van resten in vogeluitwerpselen.

Van de 66 onderzochte broedsels hadden er 16 (24%) hooiwagens gegeten. Ook van de tien volwassen vogels hadden er twee een hooiwagen verorberd. Vergelijken met andere groepen evertrebraten was het aantal hooiwagens in het dieet vrij klein: in totaal werden bijna 1700 prooien geïdentificeerd, waarvan slechts 42 hooiwagens. Opvallend was dat de jongen van één nest maar liefst 14 hooiwagens hadden gegeten!

De hooiwagens konden helaas niet verder gedetermineerd worden dan tot de familie Phalangiidae. Afgaande op eerdere potvalbemonsteringen in het gebied zullen het waarschijnlijk met name *Phalangium opilio*, *Oligolophus tridens* en *Lacinius ephippiatus* zijn geweest (Kuiper & Noordijk 2012, Entomologische Berichten 72: 231-237).

Daarnaast werden in dit onderzoek verschillende habitattypen bemonsterd met een bladzuiger, waaruit bleek dat hooiwagens vrijwel uitsluitend voorkwamen in meer natuurlijke elementen zoals akkerranden en bermen, en niet in de gewassen. Akkerranden zijn meerjarige, onbespoten stroken die worden ingezaaid met kruiden en grassen. Deze randen bieden een leefomgeving aan evertrebraten die op de landbouwgronden zelf niet kunnen voorkomen, en hiervan profiteren dus zowel hooiwagens als akkervogels.

Eerste hooiwageninventarisaties in Twente, met *Anelasmacephalus cambridgei* nieuw voor de provincie Overijssel

Jinze Noordijk, EIS-Nederland

Uit Twente stonden nog maar zeer weinig records in het hooiwagenbestand en gerichte inventarisaties hadden nog niet plaatsgevonden. Gezien de aanwezige biotopen in met name het oosten van deze regio zouden hier in potentie bijzondere hooiwagens kunnen voorkomen. Gedacht kan dan worden aan de schaarse soorten die ook in de Achterhoek bij Winterswijk voorkomen: *Anelasmacephalus cambridgei*, *Paranemastoma quadripunctatum*, *Trogulus closanicus* en *T. tricarinatus*.

Dit jaar is daarom gericht veel aandacht besteed aan de hooiwagens in deze regio. In de periode 29 juli tot 6 augustus 2013 zijn hooiwagens verzameld tijdens een vakantie. Hierbij werden op de volgende locaties handvangsten verricht: Beuningen, Denekamp, Landgoed Singraven, Punthuizen (Lutterzand) en de Bergvennen. Op twee plekken langs de Dinkel bij Beuningen werd een serie bodemvallen ingegraven die acht nachten hebben gefunctioneerd. Later in het jaar vond het EIS-weekend plaats op 31 augustus en 1 september vanuit Hezingen (gemeente Tubbergen). Tijdens deze twee dagen werden handvangsten verricht in het Springendal (fig. 6), Dal van de Mosbeek (Mander) en Hezingen, en Oscar Vorst vond twee soorten in een strooiselmonster uit het Agelerbroek.

In totaal konden van deze excursies 81 records aan het bestand worden toegevoegd van 14 soorten. Van de hierboven genoemde schaarse soorten werd alleen *A. cambridgei* gevonden (fig. 7). Eén vrouwtje werd verzameld in de bodemvalserie die in een vrij vochtig bos langs de Dinkel bij Beuningen was ingegraven. Dit betekende de eerste vondst van de soort voor de provincie Overijssel en deze vindplaats ligt enkele tientallen kilometers noordelijker dan de voorheen meest noordelijke vindplaats in de Achterhoek. Deze locatie ligt even noordelijk als de meest noordelijke vindplaatsen in Duitsland (zie: <http://www.spiderling.de/arages/index2.htm>). De andere waargenomen soorten zijn: *Dicranopalpus ramosus*, *Leiobunum blackwalli*, *Leiobunum rotundum*,

Lophopilio palpinalis, *Mitopus morio*, *Mitostoma chrysomelas*, *Nemastoma lugubre*, *Oligolophus hanseni*, *Oligolophus tridens*, *Opilio canestrinii*, *Opilio saxatilis*, *Paroligolophus agrestis* en *Phalangium opilio*.

In het hooiwagenbestand staat uit Hengelo (leg. Roy Morssinkhof) nog een waarneming van *Odiellus spinosus*. Op Waarneming.nl staan nog vier soorten voor Twente: *Rilaena triangularis* op een aantal plekken, *Nemastoma bimaculatum* in Enschede (leg. Arp Kruithof), *Platybunus pinetorum* in Rijssen (leg. Gerwin de Maat) en *Leiobunum* sp. A in Enschede (leg. Jan-Jaap Spaargaren).

De teller voor Twente staat nu dus op 19 soorten. De vondst van *A. cambridgei* maakt nieuwsgierig of de andere hierboven genoemde bijzondere soorten toch voorkomen in het gebied of bij Winterswijk echt hun noordelijkste leefgebied hebben. Er zijn nog genoeg niet-geïnventariseerde plekken over ten noorden van Winterswijk en in Twente om deze vraag te kunnen beantwoorden. Vooral aanvullend bodemvalonderzoek, om de lastig te vinden *Trogulus*-soorten te vangen, zou erg welkom zijn.

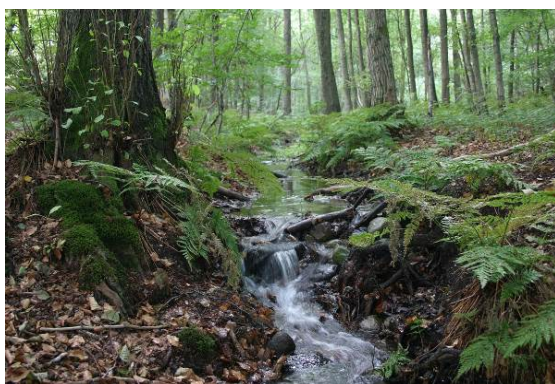

Fig. 6. De Springendalse Beek bij Ootmarsum (foto: Jinze Noordijk).

Fig. 7. *Anelasmaocephalus cambridgei* (foto: Theodoor Heijerman).

Plannen, doelen voor 2014

- Twee werkgroepexcursies, waarvan één naar Zuid-Limburg en de ander nader een nog nader te bepalen plek.
- Artikelen over: Het genus *Trogulus* in Nederland, de westelijke en noordelijke uitbreiding van *Astrobus laevipes*, de laatste twee bekende populaties van *Opilio parietinus*, ...

Nieuwe publicaties

- Helsdingen, P.J. van, S. IJland, J. Noordijk & H. Wijnhoven, 2013. De Arachnida-fauna van het Roerdal: 1000-soortendag met enkele aanvullingen (Arachnida: Araneae, Opiliones, Pseudoscorpiones). – Nieuwsbrief Spined 33: 21-28.
- Mienis, H., 2013. Ontmoetingen met een invasieve hooiwagen: de strekpoot op Terschelling. – Rinkelbollen 2013(2): 3-5.
- Noordijk, J., 2013. Hooiwagens. – In: Grebbelinie Voorpostenlijn, inventarisatie flora en fauna in 2012 (J.A. Inberg & G.M. Sanders (eds.): 74-77. KNNV afdeling Wageningen e.o., Wageningen.
- Noordijk J., M. Lammers & Th. Heijerman, 2012. De strooiselbewonende hooiwagens (Opiliones) van stuwwalbossen. – Nederlandse Faunistische Mededelingen 38: 17-24.
- Wijnhoven, H., 2013. Sensory structures and sexual dimorphism in the harvestman *Dicranopalpus ramosus* (Arachnida: Opiliones). – Archnologische Mitteilungen 46: 27-46.
- Wijnhoven, H. & J. Noordijk, 2013. De Meinweg: hotspot voor hooiwagens. – Natuurhistorisch Maandblad 102: 249-251.

Colofon

Opilionieuws is nieuwsbrief en contactorgaan van de hooiwagenwerkgroep van de stichting European Invertebrate Survey (EIS) - Nederland. Het verschijnt minstens een keer per jaar. Bijdragen zijn welkom. De nieuwsbrief wordt ook geplaatst op de website van de werkgroep: <http://www.eis-nederland.nl/hooiwagens.html>.

Opilionieuws is samengesteld uit de woorden *Opilio* en *nieuws*. *Opilio* is een hooiwagen genus dat in ons land met drie soorten vertegenwoordigd is. We komen het woord ook als soortnaam tegen bij *Phalangium opilio*. De onderstrepingen vormen samen het woord *Opiliones*: de orde hooiwagens. Gelieve als volgt te citeren: (1) Noordijk, J. & H. Wijnhoven, 2012. *Opilionieuws* 8. – Nieuwsbrief SPINED 33: 42-47. (2) Kuiper, M., 2013. *Opilionieuws* 8: Hooiwagens op veldleeuwerikenmenu. – Nieuwsbrief SPINED 33: 45.

De werkgroep*Coördinator en correspondentie:*

Jinze Noordijk
EIS-Nederland
Postbus 9517
2300 RA Leiden
jinze.noordijk@naturalis.nl

Samenstelling Opilionieuws:

Jinze Noordijk
Hay Wijnhoven

Overige werkgroepleden:

Dick Belgers
Johan Bink
Matthijs Courbois
Jan van Duinen
Theodoor Heijerman
Arp Kruithof
Marije Kuiper
Ger Spoek (erelid)
Ruud van der Weele

Summary**Newsletter Opiliones Netherlands 8, 2013**

- A list of publications (with many pdf-files) can be found on the website of EIS <http://www.eis-nederland.nl/hooiwagens>.
- A considerable amount of records -from all over the country- has been added to the Dutch Opiliones database this year.
- A short article describes the diet of sky larks in an agricultural landscape from analyses of invertebrate remains in droppings. It could be shown that two out of ten adults had been eating harvestmen, and droppings in 16 out of 66 nests contained harvestmen remains.
- The results of several inventories in Twente (a region in the east of the province of Overijssel) are presented, with among others *Anelasmacephalus cambridgei* new to the province.
- A short description is given of the second location in the Netherlands where *Nelima sempronii* has been found. This new locality is now the most western finding place of the species.